

թեամբ, մաղբրը կինեմոնագոյն և երկու փոքրիկ փնջեր զլխարկի տակից ճակատի վերայ իջած: Ձեռքերը նուրբ են, բարակ և երկար լմատներով. աջով բռնել է ծնկանը դրած աւետարանը վերեւի կողքից, իսկ ձախը դրել զրգի երեսին: Ընդհանուր զգեստաւորութեամբ նման է Խոթիլու բուզայի՝ Սաղուն աթարէզի որդու որմանկարին՝ Հաղբատի հարաւային պատի վերայ, որի լուսանկարը հրատարակել է ակադեմիկ Մառը(*), իսկ զունազարդ արտանկարութիւնն այժմ գտնուում է Երեսնի թանգարանում:

Հետաքրքրական է նաև բարձրաթիւիւնք և զարդարուն աթոռը, որի վերայ նստած է. աթոռի տակ փռուած է զարդարուն գորգ(?), տեսանելի են երեք ոտները: Նստողի օտները գետնի վերայ չեն, այլ աթոռի խորութեան մէջ, կարծես կախուած: Ներքին մասի առաջնահայեաց կողմը զարդարուած է ճաղերի շարքով, ինչպէս սովորական է պատշգամբների համար: Աւելի բարձր նստելու անդն է երկարածիգ, օսկեճամուկ բարձով եւ սաժածկուած զարդարուն լաթով, որի վերայ բազմած է պատանի Վախտանգը: Մէջքի մասը ծածկուած է կանաչ դաշտի վերայ սև խաչանիշներով զարդարուած կտորով. վերին անկիւնները օսկեգոյն սրտաձևերի մէջ եռատերևի օրնամենտով: Թիկունքի վերին անկիւններում մի մի շրջանակով եղբրուած նեղ և երկար լուսամուտ, իսկ ճակատին ձգուած է զարդարուն տախտակ, զլխին բոլորաձև գմբէթ, շրջապատուած աւելի փոքրիկ գմբէթիկներով, որոնք նոյնպէս փոքրիկ լուսամուտներ ունին, գուցէ և իրեն զարդ: Մի խօսքով իշխանական մի փառաւոր գահոյք է, գուցէ և նմանութեամբ եպիսկոպոսական աթոռների: Արդէն «առ. մեծաշեալ մեծ պատրոն» վերտառութիւնը պարզ ապացոյց է, որ նորա վերայ նստող Վախտանգը իշխանական ծագում ունի:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՒՍԷՓԵԱՆՅ

Շարունակելի

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԺԶ. Քրիստոնեական արուեստ, Քրիստոնեական գրականութիւնը:

Քրիստոնէական նախկին սերունդներուն համար՝ իրենց արուեստագիտական յղացքը արտայայտելու նախընտրուած միջոցն էր որմանկարը: Այս մարդին մէջ ալ քրիստոնէութիւնը նորութիւններ մտցուց: Իր արհեստաւորներուն զեղազարդուած նրբանցքները և սենեակները շատ անգամ անթերի ճաշակի և վայելչութեան զարդարանքը ստացան, ինչպէս Փլաւեաններու գետնափորին և Ամպլիատոսի դամբարանին մէջ, որոնք Աղեքսանդրիոյ՝ Պոմպէի եւ Հոմիմի մէջ սիրուած հիմնադարձերէն (motif) են ներշնչուած: Բայց այս զեղազարդումները բացառիկ են, Բ. դարու սկիզբէն՝ քրիստոնէական միտքը դտած է իր փնտրած ճամբան և այն դասը՝ զոր կ'ուզէ տալ գետնազամբանի մը գոգը շինուած պղտիկ աղօթարանի մը Յօյն մատուռին նկարով: Դասական արուեստը խոր ուղղացութիւն մը գործած է քրիստոնէական արուեստին որդեգրած տիպարներու վրայ. բայց եթէ այս վերջինը չէ այլալիւծ այս տիպարներուն բնիկ ձևերն ու զիրքերը, անոնց տուած է նոր նշանակութիւն մը, որուն ընդհանուր գաղափարն ու մանրամասնութիւնները Սուրբ Գիրքէն են ներշնչուած: Եկեղեցւոյ պետերը ազատ կը ձգէին այս մասին. ո՛չ կը փոյժայէին եւ ո՛չ հակառակ կը վարուէին. ո՛չ քան զբաւուած էին աւելի ծանր հոգերով՝ որ չէին կրնար ուշադրութիւն ընծայել կամ կարեւորութիւն տալ աշքերուն առջև կազմուող նոր արուեստի մը:

Իր արտայայտումին եւ միջոցներուն մէջ երկչոտ և տանջուած արուեստ: Քրիստոնէութիւնը, եկեղեցւոյ յաղթանակէն առաջ, մէկ հատ ճամբարիտ արուեստագէտ չէ ունեցած: Այս պարկեշտ աշխատաւորներուն շուարումը երևան կուգայ իրենց բոլոր գործերուն մէջ. երբ հարկ կ'ըլլայ բազմաթիւ կերպարանքներ խմբել հասարակաց շարժումի մը մէջ, զանց կ'ընեն ատիկա, եւ կը բաւականան անձնաւորութիւնները

(*) X. B. 1912:

իրարու քով շարկելով. կը ջնջեն հեռանկարն ու տեսարանը, ու իրենց արուեստը կը վերածուի խորհրդանշանի և պատկերազրույթեան միայն: Հռովմէական կղերը, ի վերջոյ հասկնալով թէ վերջապէս ի՞նչ օգուտ կարելի էր քաղել նկարչութենէն՝ հաւատացեալներուն զաստիարակութեան, կըրթութեան և բարոյականի համար, օժանդակ ոյժ մը դարձուց զայն իրեն: Այդպիսի պէտքի մը համար արհեստագործները բաւական էին. արուեստագէտները պիտի չը կարենային հանդուրժել այդ տեսակ գործերու: Ուստի արհեստագործներուն կուտային պատառի հազարներու կտորներ, որոնց վրայ անոնք գրեթէ միշտ նոյն բաները կը նկարէին, խղճմտօքն կիրարկելով իրենց արհեստը, անգիտածալով թէ իրենք այդ կերպով կրնային արուեստ մը ստեղծել:

Անոնց զարդարած վայրերը մեծեղաքաղաքներ են, ճնշալատաններ՝ ըստ ըստուգարանութեան, ուր կը հոնգչին քրիստոնեաները յուսով ընդհանուր յարութեան: Ապագայ կեանքի մը խորհուրդը կը սուսուսի գետնադամաններուն վրայ և կը ներշնչէ բազմութիւնը պատկերներուն որոնց կը հանդիպինք հոն: Հոգին՝ որ թողած է իր մարմինը, կը յիշեցնէ իր ճանչցած հոգիներուն թէ կրնայ պէտք ունենալ իրենց աղօթքներուն: Երբեմն արձանագրութիւններ կան որոնց մէջ կը կ'արդացուի ուղղակի կոչ՝ վերապրողներու բարեխօսութեան, և սակայն քիչ անգամ կը պատահի ասիկա. քրիստոնեաները կը նախընտրեն աւելի խորհրդանշանի մը զիմել քան թէ բանաձևի մը: Ըստած է, ոչ առանց չափադանցութեան, թէ խորհրդապաշտութիւնը կը բացատրէ անխոնջ միակերպութիւնը արուեստի այն գործերուն, որոնք միշտ աղօթքներ են մանաւանդ: Տարակոյս չկայ թէ մեծ թուով պատկերացումներ պաշտամունքի աղօթքներուն մէջ կը գտնեն իրենց բացատրութիւնը: Գետնադամաններու ներքին պատերը կը ներկայացնեն Նախախնամական օգնութիւնը պատկերացնող նիւթերու շարքին՝ ճիշդ այն կարգով, ինչպէս իրենց մասին ականարկութիւն եղած է հոգիի յանձնարարութեան աղօթքներուն և երկու սուտ-կիրպրանոսեան ճառերուն մէջ. քրիստոնեան կը հայցէ Փրկիչէն որ Հին և Նոր Կտակարանի

մէջ եղածներուն նման հրաշալի միջամտութիւններով օգնէ իրեն: Աղօթաւորը կամ աղաներն ա՛յնքան որոշ նշանակութիւն մը ունի որ անկարելի է անոր մէջ չտեսնել մարմինէն դուրս ելնող հոգին: Աղօթաւորը զլիսաւոր ստեղծագործութիւնն է գետնադամաններու արուեստին, անոր ամէնէն սկզբնատիպ գործը: Մեզի այնպէս կը թուի թէ Բարի Հովիւը յարաբերութիւն ունի Աղօթաւորին հետ, անիկա Փրկիչն է այն հոգիներուն զորս կը ճանչնայ, կ'ընդունի և ներս կը մտցնէ երկինքին մէջ: Այսպէս յառաջ կուգայ խորհրդանշանական շրջանը, որ հետզհետէ պիտի հարստանայ բազմաթիւ գլուխներով աշխարհութիւններով: Աղամ և Եւա, Մեղքը, Արքահամ՝ որ կը զոհէ իր ուղին, Նոյ՝ տապանին մէջ, Մովսէս՝ որ կը զարնէ Ժաշոյն, Յովնան, Դանիէլ, Դադարոս, Սամարացի կինը, հացերու բազմացումը, Ջուրը գինիի փոխելը, տեսաւեսին կամ անդամալուծին բժշկութիւնը, ա՛յնպէս, հաւատացեալներուն ուղղուած թելադրութիւններ են որոնք անոնց խորհիլ կուտան հոգիին և անոր մղած կուրսերուն մասին, ինչպէս նաեւ այն օգնութիւններուն մասին՝ որոնց ան պէտք ունի: Խորհուրդները, որոնք քրիստոնեային պաշտած շնորհին տեսանիլի նշաններն են, կ'արտայայտուին բնական կերպով, առանց ներութեանց. նոյնպէս նաեւ՝ հանգուցեալներու ըրած գործին կամ ունեցած զբաղումներու մասին ականարկութիւնները. փոսահատ, պորէնալաճառ, տակառագործ, եայն: Դալով պերճ և բարդ համադրութիւններուն՝ զոր երեւոյթած են, անոնց մէջ բազմաթիւ որմանկարներ մտցնելու համար, անոնց միակ թերութիւնը ամենահին ժամանակներէն երեւոյթուած չլրաւնին է. զանոնք չիւնողներուն այսօր կը վերադրենք մտածող հանճարեղութիւն մը և աստուածաբանական գիտութիւն մը, որոնք սակայն Բ. դարու հին այդ արհեստագործներուն միտքէն անգամ չեն անցած:

Հեթանոսական արուեստը տակաւ առ տակաւ է որ յապաւումի կ'ենթարկուի. Հռովմի մէջ նոր նիւթերը մէկ անգամով ինքզինքնին չեն հարկադրել, այլ նախ կը շատանան զտուով մը, որ կը խնայէ հանճարներուն և գեղջկական կամ խորհրդապաշտ բնոյթ ունեցող բնանկարներուն:

Յուսման մասուր քրիստոնէական ներշնչումի մը համեմատ և մեթոտաւոր կերպով կատարուած ամբողջական զարգարանքի մը նախափորձն է: Բ. դարէն սկսեալ, հակառակ դեռ օվկիանոսի, չորս եղանակներու, ուղիներու, կողմակիրներու եայլի պէս կարգ մը հեթանոս տիպարներու շարունակումին, կարելի է ըսել թէ Հռոմի գետնազամբաններուն մէջ քրիստոնէական ներշնչումը գետին կը շահի: Այդ ժամանակէն՝ երեք ինքնատիպ կերպարանքներ ստեղծուած են, որոնք պիտի չկորնչին երբեք. Բարի-Հովիւր, Աղօթաւորը և Կոյս-Մայրը. անմոռանալի պատկերներ՝ որոնց հետ կը սկսի խորհրդապաշտութեան հասանքը, զոր կարգ մը արձանագրութեանց ոճին մէջ արտայայտուած կը գտնենք իր թէ՛ ամէնէն իւրջ ձեւին տակ: Նէն զողարիկ և թէ՛ ամէնէն լուրջ ձեւին տակ:

Հին ժամանակի քրիստոնէական երկու ամենաթանկագին վերնագրական բնագիրներն են Պիկատրիոս Ավտոնացիի և Արեւելիոս Հիւրոպոլիսեացի տապանագիրները: Շատ ուրիշներ կրնան ստոյգ նմանիլ, բայց այս երկուքը ամէնէն աւելի կատարելագործուածներն են, որոնք, որոշ չափով, մեզի կը ծանօթացնեն այն գոգտնի լիցուն զոր հաւատացեալներն ունէին իրարու միջև: Վերել տուի այս բաները, կ'ըսէ Արեւելիոս, որպէսզի զանոնք հասկնող եւ բոլոր աղօթէ ինծի համար»: Անկա գիտէ որ հեթանոսները բան մը պիտի չհասկնան իր այլարանութիւններէն և խորհրդանշաններէն: Այս կերպով արտայայտուիլը անհրաժեշտութիւն մը կը գառնայ կրօնական ընկերութեան մը համար որ ինքզինքը կասկածելի և տառած կը տեսնէ, որ պաշարուած և ընկճուած կը զգայ ինքզինքը: Հոն՝ ուր մենք բանաստեղծութիւն միայն կը նշմարենք, զորերգութիւն մը կայ իրապէս: Այս խորհրդաւոր արտայայտութիւնները սիոփանք ազդած են զանոնք հասկըցողներուն: Այս կարգի գաղափարներու մէջ, քրիստոնէաները երեւակայելին բանաձե մը որ ճշմարիտ գիւտ մը եղաւ. իխրիս (εχρυσ) բառը, որ կը նշանակէ «ձուկ» իր տառերէն իւրաքանչիւրովը կ'արտայայտէր նախատառը այն բաներուն՝ որոնք կ'արտաբերեն հաւատալիքին հիմը. Յիսուս, Գրիսոս, Որդի Աստուծոյ, Փրկիչ, ու մինչև Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը, ձուկին

բառն ու պատկերը ամէնքէն հասկցուեցան և մեկնուեցան իրր տեսակ մը խոստովանութիւն իրենց հաւատալին:

Հնար է միթէ այս փոքրիկ գիրքին մէջ նոր կտակարանի կանոնական գրականութեան և առաքելական և նախանիկիական հայրերու գործերուն՝ իրենց կարեորութեան համեմատական տեղ մը տալ: Չենք կարծիր: Այս գիրքերը չըջարեւած են քրիստոնէաներուն մէջ, ներշնչած են հաւաաքը, և կանոնաւորած՝ անոնց բարոյականը. տառը համար անոնք նշանակելի տեղ մը կը գրաւեն նախնական քրիստոնէական կեանքի նկարին մէջ. բայց մենք ասիկա նկատի առած ենք իր կրականացումին մէջ, տարրեր գործ մը պէտք էր գրել՝ զայն իր ներշնչումին աղբիւրներուն մէջ ցուցնելու համար: Աւետարաններէն սկսեալ, մինչև Եւսեբիոսի Եկեղեցւոյ կանոնաւորութիւնը, և Հարածիլեոս մանուսկրայ կատանախոսի ճառը, քրիստոնէական գրականութեան գործերը հարկւրներով կը հաշուուին: Գրականութիւն՝ բառին բարձր ստուգումով, այսինքն, պատմութիւն, հրամանակարգ և բարոյական, վասնզի անոնց մէջ չեն երևիր երեւակայութիւն և մշտագրօսանք: Բանաստեղծութիւնը սպրդած է հոն օրհներգի ձեւին տակ, որուն մէջ արտայայտութեան միամտութիւնը և ձեւին ուղուած պարզութիւնը միշտ չեն տարամերժեր միտքին ներութիւնը և նուազ խիստ ճաշակի մը հնարքները: Նամակագրական սեռը, որ այն տակն շատ գնահատուած էր, իրր անցագիր կը ծառայէ բազմաթիւ գրութիւններու, որոնք աւելի իրաւամբ «ճառ» պէտք է կոչուէին քան թէ «նամակ»: Յայտնութիւններն և տեսիլքները քիչ պակաս բազմաթիւ են, Յայնուքնակալի գիրքներուն և Վարդ մարտիրոսացիներուն կ'ապահովեն խանդավառ յաճախորդներ: Նկատի չենք առնուր Գնոստիկանները և բոլոր անոնք որոնք ուղղափառութենէ փրթած են, ուշադրութիւններն ընծայելու համար միայն հնազանդ և քերական զրիստոնէաներուն: Ասոնց մէջ, գիրքերը շատ են. մէն մի Եկեղեցի ունի բաւական ճոխ գրադարան մը, նայելով Դիոկղետիանոսի հալածանքի միջոցին Կոստանդինայի մէջ պատրաստուած ցուցակի մը: Բայց երբ ձեռնարկենք նախնական գարու քրիստո-

նշական բոլոր գրուածքներուն ցանկը կազմել, ամէնէն տառջ պիտի գարմանանք աւսոնց թիւին եւ պէսպիսութեան վրայ: Բ. գարուն, թուղթերը, ջատագովութիւնները, ճառերը հետզհետէ աւելի ընդլայնուած ձեւ մը կ'առնուն: Երանսօր Ընդդիմ ձեռնածոյաց գործը ունի արդէն զիրքերու եւ զլուխներու բաժանումներ եւ ստորաբաժանումներ: Գ. գարուն, Միւնսկիտս Փելիքս եւ Տերաուդիանոս, տակաւին պարսաւատեալի հակիրճ ձեւին եւ յարած. թէն Տերաուդիանոս պատրաստ ճառեր կը գրէ Ընդդիմ ձեռնածոյացում եւ Ընդդիմ Մարկիոնի, բայց կ'զեմէս Ազեքսանդրացի, Ռոզինէս, Հիպոլիտէս խելագարէն կը ձեռնարկեն երկարաշունչ գործերու, մանրամասնօրէն կը մեկնեն Սուրբ Գիրքերը: Սուրբ Կիպրիանոս, Սուրբ Դիոնիսիոս Ազեքսանդրացի աւելի կենդանի գնացք մը կ'առնեն. մինչ Արեւորիս եւ Լակտանտիոս, ճշմարիտ հետադիմներ, երջանիկ կը թուին ըլլալ, կարենալով երկար առնել ուշադիր պահել իրենց ընթերցողները:

Ամէնքն ալ ունին ընթերցողներ, վասնզի շատ որոշ կ'երևի թէ գրագրաններ լեցնելու համար չէ որ կը գրէին անոնք, եւ թէ նախկին քրիստոնէական գրուածքներուն մէջ լեզուի ազատութիւնը կրնայ այսօր գարմանք պատճառել մեզի, պէտք է գիտնալ սակայն որ անառարկելի իրողութիւն մըն է ան: Քրիստոնէական բարոյականին յարձակողական կորովը, ո՛չ միայն անոր անունով խօսողներուն չէր հարկադրել լեզուի մասնաւոր վերապահութիւն մը, այլ ընդհակառակն, զանոնք կը մղէր ամէնէն ուղիղ ոգեկոչումներուն, կարծես իսպառ քողամերկելու համար այն խայտառակութիւնները, զորս կ'ուզէին ատելի ընծայել: Աւետարանական հաւատքին ամօթզած պարկեշտութիւնը, առանց որեւէ համեստութեան, երկար առնել ժայթքած է անոնց գէմի վայրոյթն ու նողկանքը:

* * *

Քրիստոնէականներուն բարքերը ամէնէն չինիչ քարոզութիւնն էին քրիստոնէութեան համար: Բարեպաշտ, զգաստ, եւ, այս ամէնէն վեր, կատարեալ պարկեշտութեան մը մէջ կը տեսնուէին անոնք: Ինչ ինչ խստութիւններ կը մեղմանային հետզհետէ, փորձառութիւնը կը կատարէր իր

գործը, նոր եւ հաստատուն ընկերութիւն մը կը հիմնուէր. լաւ քաղաքակրթութիւն մը կը պատրաստուէր: Ամուսնութեան սրբապետութիւնը բազմակնութիւնը միայն չէր մատնանշէր, այլ նաեւ կը դատապարտէր ու կը մերժէր զայն: Ընտանիքի նոր եւ շատ բարձր զաղափար մը խարխալը կը դառնար եւրոպական քաղաքակրթութեան, որ ընդհուպ պիտի հաստատուն ձեւ մը առնուր իրր էական մէկ մասը բնական իրաւունքին: Կուսակրօնութիւնը, կուսութիւնը եւ այրիութիւնը չէին նկատուել այլեւս ստորին վիճակներ, ընդհակառակը, ամուսնութեանն աւելի նախընտրելի վիճակ մըն էր ան. վերականգնած կ'իյնէր, որ սակայն միշտ նոսրադաս էր, տեղ կը գտնէր եկեղեցիին մէջ. ան նոյն իսկ կարգ մը ռենէր անոր մէջ: Համեստութիւնը անոր կ'արգիւէր զարգացիւթիւնը, ու պարզութիւնը հեռու կը պահէր զայն պշտանքէն ու սանձարձակութենէն: Անմեղ զուարճանքները պէտք չունէին պերճանքի եւ աշխարհիկ հաճոյքներու: Ամփոթաբար իրենց հակառակուսիները եւ թատրոնին անպարկեշտ գրօսանքները հաւատարմապէս դատապարտուած էին: Զերմուկները, մարգարանները, բաղնիքները, ապականութեան տեղեր, չէին կրնար արտօնուիլ. ո՛չ ալ խընջոյքները: Քրիստոնէականներուն ժուժկալութիւնը կը հաւասարէր իրենց համեստութեան: Պահեցողութիւնները յաճախական եւ երկարատեւ էին: Այսուամենայնիւ եղբայրներու կենցաղին մէջ բնաւ չէր երևեր դժնէութիւն. ընդհանրապէս իրենց կերպարանքին ժպտուն լըջութենէն կը ճանչցուէին անոնք, ինչ որ զգալի հակապատկեր մը կը ձեւացնէ հեթանոսներու սանձարձակ կենցաղին դէմ:

Փափաքեցանք ցոյց տալ կեանքի այն ընդհանուր փոփոխութիւնը, զոր Քրիստոնէութիւնը յառաջ բերաւ իր գոյութեան առաջին երեք դարերու ընթացքին: Այս քանի մը էջերը սակայն ուրուագիծէ մը աւելի չէին թողարար մեզի, ինչ որ ըրինք ահա հիմնուելով աւելի բնագիրներու վկայութեան վրայ եւ նախընտրելով ստոյգ իրողութիւնները կասկածելի վարկածներէն, չմոռնալով երբեք այն ճշմարտութիւնը թէ պատմութիւնը եւ թաղարկութիւններով խճողելը՝ զայն պարզել չէ բնաւ:

Գ. Վ.

Վ. Ե. Զ.